

Н. І. ШВИДКА ОБРАЗНІСТЬ І ТОЧНІСТЬ

Пізнаючи навколишній світ, людина часто виявляє в тому самому предметі або явищі нові, раніше не спостережені властивості, ознаки. Ця здатність людського мозку по-новому осмислити, іншими очима побачити що-небудь зумовлює потребу в новій назві. Так виникають поряд з уже існуючими, усталеними й зафіксованими в словниках нові синонімічні найменування, в основу яких нерідко покладено образність, переносність, переосмислення, що виникає як наслідок асоціативних зв'язків, подібності предметів тощо.

Роль своєрідних описових синонімів виконують часто вживані в мові газет штампи, на зразок: *нові рубежі* — *досягнення*, *солодкий корінь* — *буряк* і под.

Автори кореспонденцій прагнуть зробити виклад яскравішим і надуживають такими переносними назвами. Ці вислови, перетворившись на штампи, вимагають завжди відповідного лексичного оточення, оскільки вони не втрачають первісної образності. Знехтування цих вимог може призвести до стилістичної невідповідності словесного образу й контексту, а іноді навіть викликати ефект комізму.

Наприклад, досить широко вживається в мові образна назва *гніздо* в значенні «рідна домівка, оселя». В основі порівняння двох понять — домашньої оселі й пташиного гнізда лежить ознака «бути місцем, де хто-не-будь народився й ріс під наглядом батьків». Пор. у реченнях: «У будинку графа, в цьому гордому фамільному *гнізді*, наче знову витала його далека революційна молодість» (Гончар); «Неспроста потягнуло чоловіка до цієї оселі.. — Мені це *гніздо* дорожче панських палаців, — довірливо говорить Мар'ян» (Стельмах).

У тексті посібника з історії для середньої школи («Книга для читання з історії», вид-во «Радянська школа», К., 1970) натрапляємо на словосполучення «дворянське гніздо середнього достатку». Оцінка вартості, матеріальної спроможності була б доречна у сполученні з такими назвами, як *дворянський маєток*, *володіння*, *садиба* тощо, в основі семантики яких лежить ознака «бути майном, належним комусь, власністю кого-небудь». Образна назва *дворянське гніздо* такого уточнення не потребує, а тому вислів «дворянське гніздо середнього достатку» сприймається як стилістична помилка.

А ось ще один приклад із тексту того самого посібника: «перетворення університету у велике вогнище культури». Семантика прикметника *великий* відповідає насамперед прямому значенню слова *вогнище*, а саме: «купа дров, хмизу і т. ін., що горить». Справді, тут розмір має істотне значення. Тому цілком правомірними будуть у відповідних контекстах означення *великий* або *малий*. Пор.: «Далеченько за школою, над крутим яром в кінці саду, горіло *величезне вогнище*. Навкруги нього живим вінком сиділи й стояли діти» (Цюпа); «На Поділлі ще й досі всю великодню ніч біля церкви молодь розкладала *великі вогнища*, спалюючи на них старі цвинтарні хрести» (Стельмах); «Обабіч горіло *маленьке вогнище*» (Тютюнник).

Звичайним є вживання і зменшено-пестливих форм від синоніма до «вогнища» — слова *багаття*, пор. *багаттячко*: «Скоро перед ганком затеплилось кволе *багаттячко*» (Козаченко).

У прямому значенні слово *вогнище* найчастіше поєднується з такими означеннями, як *велике*, *величезне*, *велетенське*, *високе*, *маленьке*, *кволе*, *тепле*, *жарке*, *згасле*, *вигасле*, *тріскуче*, *яскраве*, *бездимне* і т. ін. Усі вони характеризують розмір, загальний вигляд, температуру тощо, тобто стосуються фізичних властивостей.

Переносне значення слова *вогнище* у словосполученні *вогнище культури* можна пояснити, як «центр, осередок розвитку чого-небудь або джерело поширення чогось». Коли слово *вогнище* уживається з переносним значенням, його супроводжують здебільшого такі означення, як *справжнє*, *головне*, *найважливіше*, *нове*, *давнє* і т. ін. Наприклад: «Кращі культурно-освітні заклади стали *справжніми вогнищами культури*, центрами комуністичного виховання мас» (ж. «Комуніст України»).

Називаючи університет (або якийсь інший культурний, навчальний заклад) вогнищем культури, ми вже самою назвою даємо йому високу оцінку, що не потребує додаткових

уточнень щодо розміру (адже якщо правомірне словосполучення «велике вогнище культури», то повинно було б існувати й антонімічне поняття — «мале, невеличке вогнище культури»).

Уживаючи образний вислів, треба дбати про його стилістичне узгодження з контекстом. Ось, наприклад, у журнальній статті про роботу сільського клубу натрапляємо на такий уривок: «Голові колгоспу доручили піклуватися про господарське забезпечення *вогнища культури*. І тепер до нього звертаються не як до «начальства», а як до товариша по спільній роботі, який теж прагне до того, щоб доручена йому ділянка була в повному порядку» (ж. «Радянська жінка»). В оточенні буденних, канцелярських зворотів і слів («доручили піклуватися», «господарське забезпечення», «доручена ділянка» та ін.) образна назва «вогнище культури» сприймається як дисонанс; у такому реченні відповідно до загального стилю викладу слід було, безперечно, вжити слово клуб, а не *вогнище культури*.

Широко вживане в газетній мові слово *крок* у переносному значенні. Але скільки найрізноманітніших епітетів додається до нього на сторінках газет і журналів! Пор., наприклад: «Дальшим *організаційно-практичним кроком* одеських робітників була організація кас взаємодопомоги»; «Хлопці зробили *якісно новий крок*»; «Зробили *серйозні кроки* в розгортанні пролетарської демократії» і т. ін.

Переносність у слові *крок* розвинулась на основі таких ознак прямого значення, як 1) вияв певної дії і 2) окремий етап руху. Перша з них дала підставу для виникнення переносного значення: «дія, вчинок людини»: «Нарешті він [Начко] раз зважився на рішучий крок» (Франко), а друга — вживається у значенні «ступінь, етап у розвитку чого-небудь», пор.: «Виконання п'ятирічного плану буде новим важливим кроком у піднесенні народного господарства республіки».

У першому переносному значенні слово *крок* виступає у функції додатка, передбачаючи наявність підмета — назви особи. У другому значенні це слово звичайно виконує роль іменної частини присудка.

Семантика слова *крок* зумовлює його поєднання з відповідними означеннями. Пор. у значенні «вчинок»: *необачний, рішучий, хибний, жахливий, вимушений, відчайдушний, зайвий* і т. ін. — і в значенні «етап»: *новий, важливий, найближчий, дальший* тощо.

У першому з наведених вище прикладів означення *організаційно-практичний* (крок) свідчить про те, що йшлося, мабуть, про захід, а не вчинок робітників чи етап у розвитку визвольного руху. Означення *якісно новий* може вживатися із словом *крок* як «етап», але структура цього речення типова для переносного вживання слова *крок* у значенні «дія, вчинок людини». У реченні порушено відповідні норми слововживання.

Отже, вживаючи образні або переносні вислови, слід брати до уваги особливості їх семантичної та стилістичної сполучуваності з іншими словами в реченні.